

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE SIFIR BİÇİMBİRİM

Yrd. Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
filizmeltemerdemucar@gmail.com

Geliş Tarihi: 15.11.2017 **Kabul Ediliş Tarihi:** 28.11.2017

ÖZET

Sözlükten söz dizimine alınmış hiçbir söz tek başına değildir. Dilin sisteminin işlemesi için söz dizimindeki tüm sözlüksel ve dilbilgisel biçimbirimlerin birbirleriyle ilişki içinde olması gerekir. Türkçede biçimbirimler arasındaki bu ilişki, kimi zaman geleneksel dilbilgisinde *isim çekim ekleri* ve *çekim edatları* olarak adlandırılan bağımlı ve bağımsız dilbilgisel biçimbirimlerle, kimi zaman da yüzey yapıda ses bilgisel içerik taşımayan ancak varlığı takdirle anlaşılan biçimbirimlerle kurulur. Bazı kaynaklarda *eksizlik*, *eksiz bir araya gelme* olarak ifade edilen bu durum, aslında sözü edilen dil birimleri arasındaki bağlantının *sıfır biçimbirimlerle* sağlandığı anlamına gelmektedir. Yüzey yapıda biçimsel olarak görünmeyen sıfır biçimbirimler, söz dizimindeki görevlerini yüzey yapıdaymış gibi yerine getirebilmektedir. Sıfır biçimbirimlerin söz dizimindeki yerlerinin doğru olarak tespit edilmesi, dil çalışmalarında büyük önem arz etmekte; Türkçenin tarihi ve çağdaş metinlerinin derin yapısının tahlili, bu birimlerin de varlıklarının bilinmesiyle mümkün olabilmektedir. Çağatay Türkçesindeki sıfır biçimbirimli yapıların incelenmeye çalışıldığı çalışmamız, bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sıfır biçimbirim, biçimbirim, Çağatay Türkçesi.

ZERO MORPHEMES IN CHAGATAI TURKISH

ABSTRACT

No parole taken from the lexicon into the syntax is usable alone. All lexical and grammatical morphemes in the syntax have to be related to each other in order for the language system to function. In Turkish language, this relation between the morphemes is formed with bound or free morphemes called noun affixes and prepositional affixes (inflectionals) in the traditional grammar or with other morphemes which have no phonetic content but are welcome in the sentence. Some sources define them as suffixless or suffixless formations, and it actually means the connection between the language units are provided with zero morphemes. Zero morphemes which are not formally seen in the surface structure carry on their syntactic uses as if they are in the surface structure. The correct definition of the use of zero morphemes in the syntax is significant, and it is only possible through acknowledging these units to thoroughly analyse the structure of historical and contemporary Turkish texts. This study aims to analyse the zero morpheme structures in Chagatai Turkish.

Key Words: Zero morpheme, morpheme, Chagatai Turkish.

1. GİRİŞ

Bir dilin anlamlı en küçük parçası olan biçimbirimler, sözlüksel (anlamlı) ve dilbilgisel (görevsel) biçimbirimler olarak ikiye ayrılır. İsim ve fiil türünden kelimeler sözlüksel biçimbirimler iken zamirler, edat türünden kelimeler ile ekler dilbilgisel (görevli) biçimbirimler sınıfına dahil edilir. Sözlüksel ve dilbilgisel biçimbirimlerin dilin belirli kurallarına göre bir araya gelmesiyle de o dilin söz dizimi oluşmaktadır.

Söz dizimi içinde kelime yapım ve çekimini sağlayan görevli biçimbirimlerden olan ekler ve edatlar, dillerin gelişimini etkileyen kolaylık (économie)¹ ve anlaşılabilirlik (compréhensibilité) kanunları gereği kimi zaman birtakım aşınmalara uğramış, kimi zaman da görevlerini diğer görevli ve anlamlı dil birimlerine bırakarak düşmüş veya işaretsiz kalmıştır (Gemalmaz, 2010:1). Ancak söz konusu birimler, söz dizimi içerisindeki işlevlerini yüzey yapıda ses bilgisel işaretleyicileri olmadan yerine getirmeye devam etmiştir.

Türkçede ses bilgisel içerik taşımayan görevli dil birimleri üzerine yapılmış önemli çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda *sıfır ek* (Ergin, 1990: 289), *sıfır eki* (Uzun, 2004: 171), *sıfır morfem* (Öner, 2011: 231-235; 2013: 160-162), *sıfır biçimbirim* (Üstünova, 2008: 164), *sıfır biçimlik* (Boz, 2012: 3), *işaretsiz görev öğeleri* (Gemalmaz, 2010: 1-5; Alyılmaz, 1994; Mert, 2008: 1-20), *eksiz biçim birimi* (Karaağaç, 2013), *sıfır biçimcik* (Uzun, 2006: 26) gibi terimlerle karşılanan bu birimlerin adlandırılması hususunda tam bir birliğin olmadığı görülmektedir. Ses bilgisel olarak kodlanmamış biçimbirimlerin Çağatay Türkçesindeki görevlerinin incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada ise adı geçen birimler *sıfır biçimbirim* terimiyle karşılanıp (Ø) biçiminde yokluk işaretiyle gösterilmiştir. Burada *biçimbirim* ifadesi ile kastedilen dil birimleri, bağımlı dilbilgisel biçimbirimler olan eklerdir.

2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE SIFIR BİÇİMBİRİM

2.1. İsimlerde Sıfır Biçimbirim

2.1.1. Sözdizimsel İşlevleri Bakımından Sıfır Biçimbirimli Yapılar

Dilde tek başına kullanılabilen isimlerin söz dizimi içerisinde böyle bir hakları yoktur. Sözlükten söz dizimine taşınmış hiçbir isim tek başına değildir. Dilin sisteminin işlemesi için isimlerin diğer dil birimleriyle ilişki içinde olması gerekir (Üstünova, 2007: 736). Bu ilişki, geleneksel

¹ Kolaylık (économie) kanunu: İletişimde mümkün olduğu kadar az enerji ve madde kullanarak birim zamanda mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletme eğilimi (Gemalmaz, 1995: 171).

dilbilgisinde *isim çekim ekleri ve çekim edatları* olarak adlandırılan bağımlı ve bağımsız dilbilgisel biçimbirimlerle kurulurken kimi zaman da söz konusu ilişki için yüzey yapıda biçimsel olarak kodlanmış herhangi bir birim görülmez. Kimi kaynaklarda *eksizlik, eksiz bir araya gelme* olarak ifade edilen bu durum, aslında sözü edilen dil birimleri arasındaki bağlantının *sıfır biçimbirimler* ile sağlandığı anlamına gelmektedir. Yüzey yapıda biçimsel olarak görünmeyen yani herhangi bir ses bilgisel işaretleyicileri bulunmayan bu biçimbirimler, söz dizimindeki görevlerini yüzey yapıdaymış gibi yerine getirebilmekte, bütün dil bilgisel yeterlikleri sağlayabilmektedir. Çağatay Türkçesi eserlerinde söz dizimsel görevlerini sıfır biçimbirimle çekimlenerek yerine getiren dil birimleri aşağıda incelenmiştir.

2.1.1.1. Özne

Özne, cümlede yüklem anlattığı işi, oluşu, kılışı yapan ya da yaptıran dil birimidir. Cümlenin kurucu ögesi olan yüklem bünyesindeki bir ekle varlığının her zaman hissedilmesi, yüklemle birlikte özneyi de temel öge hâline getirmiştir. Bu sebeple dil bilgisel özne cümlede mutlaka bulunmak zorundadır. Ancak dil bilgisel öznenin gönderimiyle ulaşılan sözlüksel öznenin böyle bir zorunluluğu yoktur. Hatta birinci ve ikinci kişilerin özne olduğu durumlarda, sözlüksel özne yüklem taşıdığı dil bilgisel özne ile zaten belli olduğundan özellikle vurgulamak gerekmedikçe yüzey yapıda yer almaz (Üstünova, 2008: 161-162).

Yüklemdeki çatı ekleri, sözlüksel öznenin yükleme bağlanma biçimini yönlendirdiğinden *etken, edilgen, ettirgen, dönüşlü, işteş* fiillerle kurulan cümlelerde öznelerin nitelikleri farklı farklıdır. Bu sebeple özneleri, yüklem niteliğine göre *yapan / eden özne (birincil özne)* ve *yaptıran / eyleyen özne (ikincil özne)* olarak ikiye ayırmak gerekir (Üstünova, 2008: 161-162).

Doğrudan doğruya bir kişiyi ya da nesneyi karşılayan *yapan / eden* durumundaki *birincil özneler*, geleneksel dil bilgisinde *ismin yalın hâli* olarak adlandırılan bir hâlde bulunurlar. Yani bu tür öznelerin yüklemle bağlantısı sıfır biçimbirimle sağlanır². Çokluk ve iyelikli biçimleri de onların

² Yalın hâlin sıfır biçimbirimle çekimlenmesi, bu hâlin yine sıfır biçimbirimlerle çekimi yapılabilen ilgi ve yükleme hâli ile karıştırılmasına sebep olabilmektedir: “Türk kelâmında bir isim, hiçbir hâliyet (hâl) sonucu almadan da görünebilir ki, şu aşağıdaki durumlarda böyledir.” diyerek isimlerin yalın hâline örnekler veren Deny (§ 239, 240, 241) *bir at gördüm, at yelesi* örneklerindeki *at* kelimelerinin de yalın hâlde olduğunu belirterek yalın hâl ile ilgi ve yükleme hâllerini eksiz olması dolayısıyla birbirine karıştırmıştır. Banguoğlu (2000: 327) da yalın hâldeki isimlerin cümlede belirtisiz nesne, belirtisiz isim tamlamalarında da tamlayan olarak kullanıldığını ileri sürerek *ev kapısı* tamlamasındaki *ev* kelimesinin ve *tavuk kestim* cümlesindeki *tavuk* kelimesinin yalın hâlde olduğunu belirtmiştir. Ergin (1990: 216, 219, 221)

yalın hâlde bulunmasına engel değildir (Üstünova, 2007: 737; 2008: 164). Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış eserlerden seçilen aşağıdaki cümlelerde birincil özne durumundaki kelimelerin sıfır biçimibirimle çekimlendiği görülmektedir.

Çökürler+Ø kim séniñ yolunğa tévrelmiş ayağımğa “Dikenler ki senin yolunda ayağıma batmış.” (ML 172/25).

Sévmegey érdi kişi+Ø ‘âlemde séndin özgeni “İnsan, dünyada senden başkasını sevmeyecekti.” (AD 3-2a/3).

Ol kara köz hicride tün dék qarardı kündüzüm+Ø “O kara gözlünün ayrılığından gündüzüm gece gibi karardı.” (BD 92/3).

Ol ay+Ø ki küle küle kırağlattı méni “O ay beni güle güle uzaklaştırdı.” (ML 171/16).

Örük+Ø aydı éy uvağ ijme “Kaysı, ey ufak dut, dedi.” (MEMÜ 46/15).

Tağrı+Ø bérür anıñ cezāsını “Onun cezasını Tanrı verir.” (HHD 292b 30/3).

Uşbular+Ø meyhâne sırrın né bilür “Bunlar meyhane sırrını ne bilir.” (ŞHD 38/3).

Ünleri+Ø keldi kulağığa meger “Meğer kulağıma sesleri geldi.” (LT 3318).

2.1.1.2. Nesne

Söz diziminde yüklem bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilenen dil birimi nesne olarak adlandırılır. Bir ismin nesne olabilmesi için geçişli bir fiilin kurduğu cümlede yükleme hâli çekimine girmesi gerekmektedir. Çağatay Türkçesinde yükleme hâli çekimi *+nI* ve *+Ø* biçimbirimleriyle yapılmaktadır. *+nI* biçimbirimiyle çekimlenmiş nesnelere *+Ø* biçimbirimiyle çekimlenmiş nesnelere arasındaki fark “belirlilik” veya “belirsizlik”tir. *+Ø* biçimbirimli “belirtisiz” nesne, ek alarak “belirtili” hâle gelmiştir (Karahana, 1999: 609). Geleneksel dilbilgisinde *+Ø*’lı nesnelere *belirtisiz nesne*, *+nI*’lı nesnelere de *belirtili nesne* olarak adlandırılması da bundandır. Aşağıda yer alan cümlelerde sıfır biçimbirimle çekimlenmiş yani *belirtisiz nesne* durumundaki isimler yer almaktadır.

Uluğ suğa yétkeç İbrāhīm ayağ+Ø suğa koydı ve kadem urdı. “İbrahim, büyük suya ulaşınca ayağını suya bastı ve adım attı.” (NMŞF 27/26).

yalın hâlin her zaman eksiz yapıldığını, ilgi ve yükleme hâllerinin de eksiz şekillerinin bulunduğunu dile getirmiş ancak bu hâlleri birbirine karıştırmamıştır.

Ƙalem birle kâğıdka dürrler+Ø saçar. “Kalem ile kâğıda inciler saçar.” (ÇGT 1/6).

Kim haremide maña yér+Ø bérdi Rab “Allah, kutsal mekânında bana yer verdi.” (SH 2a/15).

Köñlüm üyide özgelere bérmey-mén yer+Ø “Gönlümün evinde başkalarına yer vermeyeceğim.” (AD 164-48b/3).

2.1.1.3. Yer Tamlayıcısı

Yer tamlayıcısı, söz diziminde yaklaşma, bulunma veya uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan dil birimleridir. Yönelme hâli çekimine girerek yaklaşma ifade eden yer tamlayıcısı görevindeki kelime ya da kelime grupları, Çağatay Türkçesinde genellikle ses bilgisel içeriği olan biçimbirimlerle yapılmıştır. Ancak hareket ifade eden fiillerde sıfır biçimbirimle de çekimlenebilmektedir (Eckmann, 2003: 67; Rüstemoğlu, 1990: 33).

Bakar âhūlayın her yan+Ø oşal ikki kara közler “O iki kara göz ahu gibi her yana bakar.” (AD 44-14a/1).

Semerqand+Ø bardı “Semerkant’a gitti.” (B I 38b/2).

Andın Şirāz+Ø keldi “Oradan Şiraz’a geldi.” (B I 10a/7).

2.1.1.4. Zarf

Fiillerin, sıfatların ve zarf görevindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, durum, yer, yön, vasıta, miktar vb. bakımlardan tamamlayan ve sınırlayan kelimeler olan zarflar, aslında isim, sıfat, zamir gibi diğer kelime türlerinden alınan sözlerle kurulmuştur. Bir isme, bir sığata, bir zamire zarf niteliği kazandıran, onların dildeki kullanılış biçimleri ve yüklendikleri görevlerdir. Ancak, her ismin de zarf niteliği kazanamayacağına dikkat etmek gerekir. Çünkü bir ismin zarf görevi kazanabilmesi, onun zaman, yer, yön, azlık gösteren; durum, çokluk, pekiştirme, sorma gibi nitelikler taşıyan isimler olmasını gerektirir (Korkmaz, 2007b: 451).

Söz diziminde zarf görevi kazanmış kelimeler, kendilerinden sonra gelen kelimelerin anlamlarını genellikle eksiz olarak yani sıfır biçimbirimle tamamlar. Aşağıdaki zarf örnekleri Çağatay Türkçesine ait eserlerden seçilmiştir.

Az+Ø dégen az+Ø yanılır, az+Ø yégen az+Ø yıkılır “Az konuşan az yanılır, az yiýen az yıkılır (daha yavaş yaşlanır)” (ÜLT 60/69).

Ƙıl méni ‘ışkıñ meyidin beyle+Ø mest “Beni aşk şarabıyla böyle mest et.” (KMD 28b 2/30).

Yüzüñni ey melāhat hanı bir+Ø aç “Ey güzellik (ülkesinin) sultanı, yüzünü bir (kez) aç.” (AD 28-9a/1).

Şi’r okıdı tün kéçe+Ø güyende yüzüñ vaşfıdın “Dün gece okuyucu, senin vasfını anlatan şiir okudu.” (MSD 555).

Bu né+Ø yürümek bu né+Ø āsān yürüş “Bu nasıl yürümek, bu nasıl kolay yürüyüş?” (MZE 539).

İşğ yolıda mén özüm der-be-der kıldım bu kün+Ø “Bu gün aşk yolunda kendimi perişan ettim.” (ŞMM 25/1).

2.1.2. Kelime Gruplarında Sıfır Biçimbirimli Yapılar

2.1.2.1. İyelik Grupları ve İsim Tamlamalarında Sıfır Biçimbirim

İsmin başka bir isimle sahiplik, aitlik, belirtme ve ilgi bağı kurduğu hâli, dil bilgisinde ilgi hâli olarak adlandırılır (Ergin, 1990: 216). Bu hâl, Çağatay Türkçesinde *+nİñ*, *+nUñ* ve *+Ø* biçimbirimleriyle yapılır. *+Ø* biçimbirimle yapılan ilgi hâli çekiminde, tamlayıcı durumundaki isim, belirsiz, soyut, tanımlanamayan bir nesneye işaret eder ve iki isim arasındaki bağlantı görünüşte eksiz sağlanır (Üstünova, 2008: 107-108). Bu şekilde kurulan kelime grupları dil bilgisinde *belirtisiz isim tamlaması* olarak adlandırılır³.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerde tespit edilen bazı belirtisiz isim tamlaması örnekleri şunlardır: *bir kış+Ø kéçesi* “bir kış gecesi” (NMŞF 413/704), *éşik+Ø başı* “kapı başı” (Sİ 234/2804), *hecr+Ø vaktı* “ayrılık vakti” (NŞ 398/2), *köz+Ø uçı* “göz ucu” (AD 56-17a/5), *su+Ø yakası* “su yakası” (AD 78-23b/1).

³ Tamlananı iyelik eki ile belirli hâle getirilmiş kimi belirtili isim tamlamalarındaki düşmüş olan ilgi hâli eki ise *sıfır biçimbirim* durumunda olmayıp *eksilti* olarak nitelendirilmelidir. Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren görülebilen iyelik ekli tamlayıcıların ilgi hâli eki almadan belirlilik ifade etmeleri, iyelik ekinin isimleri belirli kılma işleviyle ilgilidir (Karahan 1999: 608). İsim tamlamasının iyelik eki almış tamlayıcı unsuru bu ek ile belirli hâle gelince ilgi hâli ekine yüzey yapıda duyulan ihtiyaç ortadan kalkmış; ek derin yapıda bırakılmıştır. Ancak yüzey yapıda görünmeyen ilgi hâli ekinin varlığı da her zaman hissedilmektedir: *Közüm+Ø yaşın her dem eylegen kan / Yüzüñnüñ lāle dék ruhsāresidür* “Gözlerim[in] yaşımı sürekli kan eyleyen, [senin] yüzünün laleye benzeyen yanağıdır.” (AD 68-20b/3). Aynı durum iyelik eki almış belirtili nesne görevindeki isimler için de söz konusudur. Yüzey yapıda yükleme hâli eki almamış gibi görünen isme belirlilik anlamı yükleyen, iyelik ekleridir. Bu durum yükleme hâli ekine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırır. Ancak ilgi hâlinde olduğu gibi burada da derin yapıda bırakılmış ekin varlığı hissedilmektedir: *Közleri köñlüm+Ø alur hāli koyar cānumğa dāğ* “Gözleri gönlüm[ü] alır, (yüzündeki) beni canımı yaralar.” (AD 15-5b/4). Henüz basım aşamasında olan “Çağatay Şairi Atâyi’nin Divanında Eksilteli Yapılar” ve “Özbek Yazar Abdulla Kadiri’nin Romanlarında Eksilteli Yapılar” başlıklı çalışmalarda ayrıntılı olarak ele alınan bu tür eksilteler, Çiçekler (2016: 163-176) tarafından sıfır biçimbirim olarak değerlendirilmiştir.

Sıfat-fiilli iyelik grubu ve isim tamlamalarında, tamlayıcı unsurun yüzey yapıda biçimbilimsel olarak herhangi bir işaretleyicisi bulunmayabilir. Bunun sebebi, sıfat-fiillerin hareket hâli ifade etmeleridir ve tamlayıcı unsur burada özne durumuna geçmiştir (Ergin, 1990: 362). Benzer durum Çağatay Türkçesinde de görülmektedir. Yani derin yapıda özne-yüklem ilişkisiyle birbirine bağlı olan kelimeler, yüzey yapıda tamlayan-tamlanan ilişkisiyle bağlanmış, aralarındaki ilgi bağı ise sıfır biçimbirimle sağlanmıştır: *alar+Ø bişürgen ta'ām* “onların pişirdiği yemek” (NMSF 373/598), *atarlar+Ø bargan yol* “ataların vardığı yol” (HSHB R734b), *könül+Ø tilegüdek* “gönlün dilediği kadar” (B II 221b/1), *mén+Ø Semerkandğa kélgen firşatta* “benim Semerkant'a geldiğim zaman” (B I 20b/6), *mén+Ø dégen dék oğ boldı* “tam benim dediğim gibi oldu.” (B III 265a/12), *Nev-rüz+Ø öz sırrını bülbülğa ayımışı* “Nevruz'un kendi sırrını bülbüle söyleyişi” (ÇEK 104), *Züleyhâ+Ø Yüsufnu körüp bîhüş bolğanı* “Züleyha'nın Yusuf'u görüp sersem olması (sersemlemesi)” (YZ 41b/4).

Çalışmanın ileriki bölümlerinde de değinileceği üzere Türkçede isimlerle edatlar arasındaki bağlantı kimi zaman eksiz kurulmaktadır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinlerde Eckmann'ın (2003: 94-98) *sahte son çekim edatı* olarak nitelendirdiği bazı kelimelerle isimler arasındaki ilgi bağı da genellikle sıfır biçimbirimle kurulmuştur: *alar bile bu fakîr+Ø arasıda ötken* “onlarla bu fakir arasında geçen” (HM T759a 1), *ata+Ø katı* “baba yanı” (ÇEK 97), *hamse+Ø muqâbeleside néce meδ nevî aytıpdur*. “Hamse tarzında pek çok mesnevi söylemiştir.” (MN I 21/T20), *Horāsân+Ø cānibi* “Horasan tarafı” (ÇEK 95), *işk+Ø bābıda* “aşk hakkında” (MN I 461/T246), *koy+Ø kırağı* “koyunun yanı başı” (ÇEK 97), *māh+Ø allıda* “ayın önünde” (FK 599/1), *Moğul ve Özbek+Ø cihetidin* “Moğollar ve Özbekler yüzünden” (ÇEK 95), *Muhammed-i Fādze+Ø kaşığa bardım* “Muhammed-i Faze karşısına vardım.” (NMSF 64/112).

Tamlanan unsuru belirtisiz isim tamlaması yapısında olan iyelik gruplarında tamlananın sonuna iki iyelik eki gelmek durumunda kalır. Birincisi, tamlananın belirtisiz isim tamlaması yapısında olması sebebiyle almak zorunda olduğu teklük üçüncü kişi iyelik eki, diğeri ise iyelik grubunun alması gereken ve tamlayıcı unsurun hangi kişi olduğuna işaret eden iyelik ekidir. Ancak Türkçenin yapısı gereği aralarında biçimbilimsel özdeşlik bulunan bu eklerden biri atılmakta (Uzun, 2000: 156-158), yani iyelik grubunun belirtisiz isim tamlaması yapısındaki ikinci unsurunun tamlananı sıfır biçimbirimle çekimlenmek durumunda kalmaktadır. *Atâyî Dîvânı*'ndan alınan aşağıdaki iyelik grubunda da bu türden bir durum söz konusudur: *mēniñ köz yaş+Øim* (< *köz yaş+ı+(i)m*) “benim göz yaşım” (AD 111-33a/2).

2.1.2.2. İlgi Gruplarında Sıfır Biçimbirim

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir. Bu ekler, ismi kendisinden önce gelen ilgi hâlindeki bir isme bağlayarak *iyelik grubu* adı verilen kelime grupları meydana getirir. Bu tür yapılarda tamlayıcı unsur ekli veya eksiz ilgi hâlinde iken tamlanan unsur daima iyelik eki taşır. Zaten grubun temelini de iyelik ifadesi oluşturmaktadır (Ergin, 1990: 210-213, 359-360).

Türkçede bazı iyelik gruplarında ikinci isim unsurunun iyelik eki almadığı görülmektedir Dil bilgisinde *ilgi hâli öbeği*, *ilgi öbeği*, *ilgi grubu*, *genitif grubu* vb. şekillerde adlandırılan bu tür yapılarda ilgi hâlindeki isim unsuru önce, onun bağlandığı sıfır biçimbirimli isim unsuru sonra gelir. İki isim unsuru birbirine aitlik, sahiplik ilgisiyle bağlanmıştır. Ancak bu bağ, iyelik gruplarında olduğu gibi iyelik eki vasıtasıyla değil, ilgi hâli ekiyle sağlanmıştır (Ergin, 1990: 362, 371). *Atâyî Dîvânı*'ndan seçilen aşağıdaki cümlede adı geçen yapının örneği görülmektedir: *Bu hüsn ü melâhat ki biziñ yâr+Øda bardur* “Bu güzellik ve zarafet ki bizim yâr(imiz)de vardır.” (AD 49-15a/1).

2.1.2.3. Sıfat Tamlamalarında Sıfır Biçimbirim

Varlık ve kavramların çeşitli nitelikleri ve belirtileri vardır. Sıfatlar da bu nitelik ve belirtilerin isimleridir. Tek başlarına nitelik veya belirtme ismi olan sıfatlar, başka isimlerle birlikte kullanılıp onların özelliklerini veya hangi durumda olduklarını belirttikleri zaman sıfat olur. Türkçe söz diziminde kelimelerin yeri ve sırası büyük önem taşır. Kelime grupları ve cümleler kelimelerin dilin belirli kurallarına göre bir araya gelmesiyle oluşur. Sıfatlar da niteledikleri veya belirttikleri ismin önüne gelmek durumundadır. Başka bir ifadeyle sıfatların söz dizimi içinde anlam ve işlev bakımından kendi varlığını ortaya koyabilmesi için mutlaka bir isimden önce gelip o ismi nitelemesi veya türlü yönlerden belirtmesi gerekir. Böylece geleneksel dil bilgisinde *sıfat tamlaması* olarak adlandırılan kelime grupları oluşur. Sıfat tamlamalarında sıfat olan unsur, isim unsurunu her zaman sıfır biçimbirimle niteler veya belirtir.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerden seçilen sıfatlardan bazıları şunlardır: *ağır+Ø uyku* “ağır uyku” (NŞ 97/4), *ağ+Ø süt* “ak süt” (ŞMM 1810), *béli bağlık+Ø bende* “beli bağlı köle” (MSD 38), *beyle+Ø hâl* “böyle durum” (KMD 31a 5/7), *bir+Ø çatre+Ø su* “bir damla su” (GS 10/2), *bu+Ø ajun* “bu dünya” (MSD 540), *égri+Ø yollar* “eğri yollar” (LT 602), *ğara+Ø kayğı* “kara kaygı” (FŞ T33/80), *ğarangu+Ø tün* “karanlık gece” (HBD 180/1), *sarığ+Ø yüz* “sarı yüz” (BÇ 332a), *savug+Ø yil* “soğuk yel” (FŞ T36/81), *sürmesiz+Ø köz* “sürmesiz göz” (LD 438/2), *taş+Ø bağırlu+Ø köñül* “taş bağırlı gönül” (GD 377), *tüz+Ø yol* “düz yol” (NŞ 389/8),

yaşıl+Ø kuş “yeşil kuş” (NMSF 371/596), *yıkıg+Ø dīvār* “yıkık duvar” (FK 508/5).

2.1.2.4. Edat Gruplarında Sıfır Biçimbirim

Türkçe dil bilgisinde bir isim unsuru ile bir çekim edatından oluşan kelime grupları edat grubu olarak adlandırılır. Bu grupta isim unsuru başta, çekim edatı sonda bulunur. Edat ve isim unsurunun birleşmesi isim veya edatın türüne göre ekli veya eksiz olur (Karahana, 1997: 28-29).

Çağatay Türkçesinde de çekim edatları ile isimler ve zamirler arasındaki bağlantı kimi zaman eksiz olarak yani sıfır biçimbirimle kurulmaktadır: *tag+Ø ara* “dağda” (NŞ 308/3), *mén+Ø bigin* “benim gibi” (GD 488), *köz+Ø birle kör-* “göz ile görmek” (NŞ 159/2), *yarım yıgaç+Ø çağlık* “yarım ağaç kadar” (FŞ T74/10), *tün+Ø dék* “gece gibi” (BD 92/3), *cān+Ø içre* “can içinde, canda” (GD 910), *köz+Ø ile* “göz ile” (LD 62/2), *küneş+Ø kibi* “güneş gibi” (GD 369), *gönçe+Ø méhizlig* “gonca gibi” (GD 2745), *bülbül+Ø miδ illig* “bülbül gibi” (GD 767), *qara belā+Ø sıyari* kara bela gibi” (GD 2900), *né+Ø üçün* “niçin” (MEMÜ 44/4), *yüz+Ø üze* “yüz üzerinde, yüzde” (GD 2536), *zerre+Ø yaylıg* “zerre kadar” (ÖH 5/1), *ta’rif kılğan+Ø yosunluk* “işaret edildiği gibi” (ÇEK 92), *kible+Ø sarı* “kibleye doğru” (SM 130), *handek+Ø tapa* “hedeğe doğru” (ÇEK 92).

2.1.2.5. Unvan Gruplarında Sıfır Biçimbirim

Unvan grupları, bir kişi ismiyle bir unvan veya akrabalık isminin sıfır biçimbirimle bağlanarak oluşturdukları kelime gruplarıdır. Bu grupta kişi ismi önce, unvan veya akrabalık ismi sonda bulunur: *Halil+Ø Sultān* (MN I T13/21), *Abdu’l-laṭif+Ø Mīrzā* (MN I T17/13).

2.1.2.6. Birleşik İsimlerde Sıfır Biçimbirim

Birleşik isim, bir kişinin özel ismi olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur. İki veya daha fazla kelimedenden oluşan bütün kişi isimleri birleşik isimdir. Bu isimler sıfır biçimbirimle birleşir (Karahana, 1997: 32-33): *Hāfiz+Ø Sa’d* (MN I T8/7), *Hāce+Ø İşmet* (MN I T14/24), *Sultān+Ø Muḥammed Baysungur* (MN I T21/17), *Şeyh+Ø Kemāl* (MN I T46/26).

2.1.2.7. Tekrar Gruplarında Sıfır Biçimbirim

Bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimedenden meydana gelen tekrar gruplarında kimi zaman kelimeler arasındaki bağlantı sıfır biçimbirimle sağlanır.

Şeh başı üze avuç+Ø avuç saç “Şahın başına avuç avuç saç.” (LM 387).

Yay+Ø kış bu mey-i hecr içip ölmegenim “Yaz kış ayrılık şarabını içip ölmemişim.” (ŞHD 330).

2.1.2.8. Ünlem Gruplarında Sıfır Biçimbirim

Bir ünlem edatı ile bir isim unsurundan oluşan ünlem gruplarında ünlem edatı başta, isim unsuru sonda bulunur ve bu iki unsur birbirine sıfır biçimbirimle bağlanır.

Éy+Ø cefā-ger bir vefā kıl kim ikevlen bolğa-biz “Ey eziyet eden (sevgili) vefalı ol ki ikimiz bir araya gelelim.” (NŞ 274/5).

Yā+Ø Rab méni ol serv-i hūrāmāndın ayırma “Ya Rab, beni o salınarak yürüyen sevgiliden ayırma.” (GD 165).

Örük aydı éy+Ø uvaķ üjme “Kaysı, ey ufak dut, dedi.” (MEMÜ 46/15).

2.1.2.9. Sayı Gruplarında Sıfır Biçimbirim

Türkçede basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimlerinden oluşan sayı grupları, onluk, yüzük ve binliklerdeki ara sayıları ifade etmek üzere ortaya çıkmıştır. Sayılar sondan başa doğru büyür, küçük sayı sonda bulunur. Sayı isimleri sıfır biçimbirimle birleşir (Karahana, 1997: 35; Karaağaç, 2009: 155).

Ve tārīh ikki+Ø yüz+Ø on+Ø bēşde ötüptür. “Tarih iki yüz on beşte ölmüştür.” (NMSF 25/23).

Yétti+Ø yüz+Ø yigirmi+Ø birde dünyādın ötti. “Yedi yüz yirmi birde öldü.” (NMSF 373/598).

2.1.2.10. Birleşik Fiillerde Sıfır Biçimbirim

Çağatay Türkçesinde *isim unsuru + geçişli fiil* yapısındaki bazı birleşik fiillerde isimlerle fiiller arasındaki bağlantı +Ø biçimbirimli yükleme hâli ile sağlanmıştır: *Baş+Ø alıp kaç-* “başını alıp gitmek” (GD 2890), *baş+Ø koy-* “baş koymak” (GD 517), *cān+Ø bağışla-* “can bağışlamak” (GD 593), *cān+Ø bér-* “can vermek” (LD 47/4), *cevāb+Ø bér-* “cevap vermek” (FK 514/4), *cevr ü cefā+Ø çek-* “sıkıntı çekmek” (GD 441), *hisāb+Ø eyle-* “hesaplamak” (FŞ T59/27), *kıyāmetler+Ø kopar-* “kıyametler koparmak” (GD 567), *könül+Ø almak* “gönül almak” (GD 406), *könül+Ø bér-* “gönül vermek” (GD 534), *nāz+Ø ét-* “naz etmek” (NŞ 159/2), *ömr+Ø bér-* “ömür vermek” (GD 164), *rızā+Ø bér-* “rıza vermek” (GD 1535), *şikāyet+Ø kıl-* “şikayet etmek” (GD 41).

İsim unsuru + geçişsiz fiil yapısındaki birleşik fiillerde isimlerle fiiller arasındaki bağlantı genel Türkçede olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de sıfır biçimlilikle kurulur: *mübtelâ+Ø bol-* “tutulmak, âşık olmak” (GS 17/2), *naşîb+Ø bol-* “nasip olmak” (LT 3545), *şād+Ø bol-* “şad olmak, sevinmek” (ŞHD 49/3).

2.1.2.11. *İsnat Gruplarında Sıfır Biçimlilik*

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan oluşan yapılarda isnat olunan birinci unsur iyelik eki alabileceği gibi eksiz de olabilmektedir. İncelenen eserlerde sıfır biçimlilikle bağlanmış bu türden isnat grubu örnekleri fazla değildir.

Ey hoş ol sâ'at ki faşl-ı gül gül-istân şahında / 'Âşık u ma'sûk u halvet baş+Ø açuk yalıñ ayak “Ey güzel, o an, gül mevsiminde, gül bahçesinin meydanında âşık ve maşuk başbaşa, baş(1) açık, yalın ayak (bir durumda).” (AD 101-30a/6).

2.1.3. *İsim Tabanlarında Sıfır Biçimlilik: İsimlerin Teklik ve Genellik Hâlleri*

Türkçede isim kök ve gövdelerinin tek bir varlık veya kavramı karşılayan çekimsiz şekli teklik ifade ederken birden fazla varlık veya kavramı karşılamak üzere çokluk eki almış şekli de çokluk ifade eder (Ergin, 1990: 209). Türkçede isimlerin teklik hâli eksizdir (Gemalmaz, 2010: 2). Uzun (2004: 125), isimlerde tekliği gösterenin ‘yokluk’ olduğunu, bunun da modern dil bilgisinde *sıfır eki* olarak adlandırıldığına işaret ederek ‘kitap’ için *kitap+Ø* biçimliliğinin tekliği *kitap+lar* biçimliliğinin de çoğulluğu gösterdiğini belirtir.

'Alî Hân+Ø oğl+Øını urdı “Ali Han oğlunu vurdu.” (ŞT 95a/8).

Év+Ødin çıkmadı. “Evden çıkmadı.” (ŞT 90b/18).

Ve eşik+Ø içkeridin bağlğ érđi. “Kapı içeriden kilitliydi.” (NMŞF 381/609).

Bir év+Ø tiktî altundın ol şeh-r-yâr “O padişah altından bir ev yaptı.” (ŞT 78b/1).

Çokluk eki almamış her ismin teklik ifade ettiği düşünülmemelidir. Bazı tür isimleri, biçim olarak tekil olsalar da kimi zaman buldukları cümle içinde ait oldukları türü temsil ederek çokluk anlamı kazanırlar. İsimlerin genellik ifade eden bu hâli de sıfır biçimliliklidir.

Bu meδ eldür kim kişi+Ø bal tutsa barmağın yalar “Bal tutan insan(lar) parmağını yalar(lar), sözü bir meseldir.” (AD 75-22b/4).

Şîrîn dehâni lezzetini él eşitgeli / Almas kişi+Ø şekerni diremğa satılsa teng “İnsan(lar) “(onun) tatlı dudaklarının lezzetini duyduğundan beri şekeri bir direme denk satılsa (bile) almaz.” (AD 112-33b/4).

Gül+Ø yahşı açılmas kéçeler yağmasa yamğur “Geceleri yağmur yağmazsa gül(ler) güzel açılmaz.” (AD 66-20a/6).

Ammā Türk+Øniñ uluğ+Ødın kiçik+Øige déginçe ve nöker+Ødin bég+Ø ige déginçe Sart tilidin behre-menddürler. “Fakat Türkler, büyüğünden küçüğüne, hizmetçisinden beyine kadar Sart dilinden nasiplerini almışlardır.” (ML 169/9).

Nālelerimdin uyumay kurt+Ø u kuş+Ø “İlemelerinden kurtlar kuşlar uyumaz.” (MZE 081).

2.2. Fiillerde Sıfır Biçimbirim

2.2.1. Fiil Çekimlerinde Üçüncü Kişi

Kişi ekleri, şekil ve zaman kalıbına dökülmüş hareketin bir kişiye bağlanması için kullanılan eklerdir. Fiil çekimlerinde kişiyi belirtmek için şekil ve zaman eklerinden sonra kişi eklerinin getirilmesi gerekir. Ancak Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren teklik üçüncü kişi için ek kullanılmaz. Bu durumda şekil ve zaman ekleri aynı zamanda kişi anlamını da üstlenmiş gibi görünür (Ergin, 1990: 268, 270). Ancak fiil çekimlerinde zaman ve kişi eklerinin birlikte kullanılma zorunluluğu göz önünde bulundurulduğunda teklik üçüncü kişileri temsil eden bir sıfır biçimbirimin olduğu söylenebilir (Ayдын, 2012: 178).

Kirpiklerin okı yara kılğan-Ø yüregimni “Kirpiklerinin oku yüregimi yaralamış.” (AD 164-48b/2).

Boyı birle saçını tēñ yarattı-Ø “Boyu ile saçını denk yarattı.” (ML 173/9).

‘Işk sırrın her kişi séndin burun bilmes édi-Ø “Senden önce hiç kimse aşkın sırrını bilmezdi.” (ŞHD 7/2).

Tüne kündin beri barça yérim ağrıy turur-Ø “Gece gündüz her yerim ağrıyor.” (ŞT 93a/15).

Bir kün méni taşkarı yiberdi. “Bir gün beni dışarı gönderdi.” (NMŞF 91/180).

Köktekiler titrer-Ø alar derdidin “Göktekiler onların derdinden titrer.” (MZE 545).

2.2.2. Emir Çekiminde Teklik İkinci Kişi

Türkçenin tarihî lehçelerinde fiillerin teklik ikinci kişi emir çekimi hem eksiz (sıfır biçimbirimle) hem de ekle yapılmıştır. Eksiz olarak

kullanılmayan fiil kök veya gövdeleri, emir ikinci kişi çekimiyle tek başına kullanım hakkı elde etmiş, başka bir ifadeyle *sıfır biçimbirim* zaman ve şekil ifade ederek fiil kök ve gövdelerini kullanım sahasına çıkarmıştır (Ergin, 1990: 289).

Çağatay Türkçesinde de fiillerin teklik ikinci kişi emir çekimi *-GII, -KII, -GIn* ekleriyle ve *-Ø* biçimbirimiyle yapılmaktadır.

Kés-Ø başımnı yerge sal-Ø yatsun kara zülfün bigin “Başımı kes, (başımı) yere sal, (başım) siyah saçların gibi (yerde) yatsın.” (AD 21-7a/5).

Munu hem alarnuñ yana biri bil-Ø “Bunu da yine onlardan biri bil.” (Sİ 649).

Kıl-Ø méni ‘ışkıñ meyidin beyle mest “Beni aşk şarabıyla böyle mest et.” (KMD 28b 2/30).

Ay kimi köster-Ø yüzün ol burcdın “Yüzünü o köşeden ay gibi göster.” (SH 42b/785).

Şeh başı üze avuç avuç saç-Ø “Şahın başına avuç avuç saç.” (LM 387).

2.2.3. Olumsuz Geniş Zamanın Teklik Birinci Kişi Çekimi

Çağatay Türkçesinde olumsuz geniş zamanın teklik birinci kişi çekimi *fiil + -mA-s-mén* ya da *fiil + -mAn* yapısındadır. *-mAn* şeklindeki çekimde *-s* (< *-z*) geniş zaman eki düşmüş ve zamir eklemiştir. Bu çekimde, düşen *-s* ekini temsilen bir *-Ø* biçimbiriminin varlığı öngörülebilir.

Kim yırakdın dağı bir dem bakkalı tapma-Øn mecāl “Uzaktan bir kez bakmak için bile mecal bul(a)mam (mecalim yok)” (GD 1524).

Dünyānıñ aq u karasın közge ilma-Øn zerre’i “Dünyanın akını karasını zerre kadar görmem.” (GD 2129).

Vaşl tapma-Øn veh tükenmes derd émiş derd-i firāk “Kavuş(a)mam. Ne yazık ki ayrılık derdi tükenmez bir dert imiş.” (MN I 461/T224).

2.2.4. Fiillerin Olumlu Çekimi

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde fiillerin olumlu çekimlerini göstermek için yüzey yapıda herhangi bir işaret görülmez. Yani fiillerin olumlu çekimleri sıfır biçimbirimle yapılır.

Belālar tağını hecriñde tırnağım bile kaz-Ødım “Senin ayrılığında sıkıntı dağlarını tırnağımla kazdım.” (BV 218/3)

Yé-Øgey anı oğlı uşağı bile “Onu çocukları ile birlikte yiyecek.” (MZE 190).

Sénsiz eşkim yamğurı séylini tūfān éyle-Ødim “Sensiz gözyaşımın selini tufan eyledim.” (GS 445/1).

Munu hem alarnuñ yana biri bil-Ø “Bunu da yine onlardan biri bil.” (Sİ 649).

3. SONUÇ

Çağatay Türkçesinin söz dizimindeki sıfır biçimbirimli yapıların incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada sıfır biçimbirimler, *İsimlerde Sıfır Biçimbirim* ve *Fiillerde Sıfır Biçimbirim* olarak iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. *İsimlerde Sıfır Biçimbirim* başlığı altında sıfır biçimbirimli yapılar, *Söz Dizimsel İşlevleri Bakımından Sıfır Biçimbirimli Yapılar*, *Kelime Gruplarında Sıfır Biçimbirimli Yapılar* ve *İsim Tabanlarında Sıfır Biçimbirimli Yapılar: İsimlerin Teklik ve Genellik Hâlleri* olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

Fiillerde Sıfır Biçimbirim başlığı altında ise sıfır biçimbirimler, *Fiil Çekimlerinde Üçüncü Kişi*, *Emir Çekiminde Teklik İkinci Kişi*, *Olumsuz Geniş Zamanın Teklik Birinci Kişi Çekimi* ve *Fillerin Olumlu Çekimi* başlıkları altında incelenmiştir.

İnceleme sonucu elde edilen sonuçlar şu şekildedir: Söz diziminde birincil özne, belirtisiz nesne ve zarf görevindeki sözler genel Türkçede olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de her zaman sıfır biçimbirimle çekimlenmiştir. Ancak yönelme hâli çekimine girerek hareket ifade eden fiilleri yer ve yön bakımından tamamlayan kelimelerin *Semerķand+Ø bardı* “Semerkant’a gitti.” (B I 38b/2), örneğinde görüldüğü üzere daha çok sıfır biçimbirimle çekimlenmesi farklı bir özellik olarak nitelendirilebilir.

Belirtisiz isim tamlaması, sıfat tamlaması, unvan grubu, birleşik isim, ünlem grubu, sayı grubu gibi kelime gruplarında her zaman; *birleşik fiil, edat grubu, tekrar grubu, isnat grubu* gibi yapılarda ise bazen grubu oluşturan kelimeler arasındaki bağlantının genel Türkçede olduğu gibi sıfır biçimbirimle kurulduğu görülmüştür. Özellikle bir isnat grubu örneğinde isnat olunan unsurun iyelik eki almaması dikkat çekmektedir: *baş+Ø açuķ yalıñ ayak* “baş(1) açık, yalın ayak” (AD 101-30a/6).

Sıfat-fiilli iyelik grubu ve isim tamlamalarında tamlayıcı unsur ile tamlanan unsur arasındaki bağlantının sıfır biçimbirimle sağlanması dikkat çekicidir: *Alar+Ø bişürgen ta’am* “onların pişirdiği yemek” (NMSF 373/598).

Fiillerin üçüncü kişi çekimlerinde ve emir teklik ikinci kişi çekiminde kişi eklerinin yüzey yapıya taşınmaması Türkçenin genel bir özelliğidir. Geniş zamanın teklik birinci kişi çekiminde görülen *fiil + -mAn* yapısında ise -s (< -z) geniş zaman ekinin düşüp zamirin eklenmesi

Türkçenin her döneminde karşılaşılan bir durum değildir. Bu yapı, Çağatay Türkçesinden başka Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçelerinde de görülürken ilk iki kullanım Türkçenin tarihî ve çağdaş tüm lehçelerinde esastır.

Ayrıca isimlerin teklik ve genellik hâlleri ile fiillerin olumlu çekimleri için Türkçenin genelinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de yüzey yapıda biçimsel olarak herhangi bir biçimbirim kullanılmamıştır.

Ses bilgisel içeriği olan dil bilgisel biçimbirimlerle birlikte Türkçenin söz diziminin oluşmasında görev alan sıfır biçimbirimlerin doğru olarak tespit edilmesi, dil çalışmalarında büyük önem taşımakta; Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ile kaleme alınmış metinlerinin derin yapısının tahlili, bu biçimbirimlerin de varlıklarının bilinmesiyle mümkün olabilmektedir.

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

- AD: Atâyî. *Dîvân-ı Şeyh-zâde Atâyî*, Şarkşinaslık Enstitüsü, Petersburg, 22 V-2456.
- BI: Zahirüddin Muhammed Babur Mirza (1993). *Bâburnâme I. Kısım Çağatayca Aslı Abdurrahim Hanhanan'ın Farsça Tercümesi ve İngilizcesi* (ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin), (haz. W. M. Thackston, Jr.), Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- BII: Zahirüddin Muhammed Babur Mirza (1993). *Bâburnâme II. Kısım Çağatayca Aslı Abdurrahim Hanhanan'ın Farsça Tercümesi ve İngilizcesi* (ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin), (haz. W. M. Thackston, Jr.), Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- BIII: Zahirüddin Muhammed Babur Mirza (1993). *Bâburnâme III. Kısım Çağatayca Aslı Abdurrahim Hanhanan'ın Farsça Tercümesi ve İngilizcesi* (ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin), (haz. W. M. Thackston, Jr.), Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- BÇ: Alpay, G. (1972). Yusuf emiri'nin beng ü çağır adlı münazarası. *TDAY-Belleten*, 1973, 103-125.
- BD: Yücel, B. (1995). *Bâbüir Dîvânı*. Ankara: AKM Yayınları.
- BV: Türkay, K. (2002). *Alî Şîr Nevâyî, Bedayiu'l-Vasat (Üçüncü Dîvân)*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇEK: Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı (çev. G. Karaağaç)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇGT: Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- FK: Kaya, Ö. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- FŞ: Alpay-Tekin, G. (1994). *Alî Şîr Nevâyî, Ferhâd ü Şîrîn*, Ankara: TDK Yayınları.

- GD: Erdem Uçar, F. M. (2015). *Gedâyî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GS: Kut, G. (2003). *Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- HBD: Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Dîvânı, İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Hat Yayınevi.
- HHD: Toparlı, R. (1998). *Harezmi Hâfiz'in Divanı İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yayınları.
- HM: Abik, A. D. (2006). *'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn, Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HSHB: Eraslan, K. (1971). Nevâyî'nin hâlât-ı seyyid hasan-ı big risalesi. *Türkiyat Mecmuası*, 16, 89-110.
- KMD: Alparlan, A. ve Eraslan K. (1993). Kâmrân mîrzâ'nın dîvânı II. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV (1986-1993), 11-78.
- LD: Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları.
- LM: Çelik, Ü. (1996). *Alî-şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları.
- LT: Canpolat, M. (1995). *Ali Şîr Nevayî, Lisânü't- Tayr*, Ankara: TDK Yayınları.
- MEMÜ: Abik, A. D. (2005). *Meyveler Münazarası Doğu Türkçesi*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- ML: Barutçu Özönder, F. S. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî Muḥākemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- MNI: Eraslan, K. (2001). *Alî Şîr Nevayî, Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- MSD: Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- MZE: Gözütok, A. (2008). *Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr*, İstanbul: Fenomen Yayınları.
- NMŞF: Eraslan, K. (1996). *Alî-şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Maḥabbe Min Şemâyimü'l-Fütüvve I Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- NŞ: Karaörs, M. (2006). *Alî Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖH: Tanç, M. (2003). Son dönem çağatay türkçesi ve ömer han. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (15), 111-118.
- SH: Demir, N. (2005). *Abdülazîz Bin Mahmûd El-İsfahanî, Sıfâtü'l-Haremeyn (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sİ: Tören, H. (2001). *Alî Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî, (İnceleme-Metin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- SM: Oral Seyhan, T. (2005). Ali şîr neyayî-sirâcü'l-müslimîn 1 (giriş-karşılaştırmalı metin). *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, 2 (4), 88-120.

- ŞHD: Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞMM: Fidancı, M. (1994). *Şâh Meşreb Menâkıb-Nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ŞT: Kargı Ölmez Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-İ Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÜLT: Sadık, M. (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî*, (haz. R. Toparlı, A. Ilgın), Ankara: TDK Yayınları.
- YZ: Korkmaz, Z. (1995). Hüseyin baykara adına yazılmış çağatayca yûsuf ve züleyhâ mesnevîsinin tanınmayan bir yazması ve eserin yazarı. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: TDK Yayınları, 304-342.

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın, H. (2012). Dilde sıfır birim ve sıfır biçimbirimin kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), 169-181.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesinde Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çiçekler, A. N. (2016). Eski anadolu türkçesindeki eksiz yapılan ilgi ve belirtme durumları sıfır biçimbirim teorisiyle açıklanabilir mi? *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kavaz Özel Sayısı*, Yıl: 4, (24), 163-176.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (çev. A. U. Elöve), İstanbul.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı*, (çev. G. Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1990). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995). Türkçenin morfo-sentaktik yapısının fonolojisine etkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3), 1-7.
- Gemalmaz, E. (2010). STT'nde işaretli (/ø/) görev öğeleri üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (6), 1-5.
- Karaağaç, G. (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (1997). *Türkçenin Söz Dizimi – Cümle Tahlilleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (1999). Yükleme (accusative) ve ilgi (genitive) hâli ekleri üzerine bazı düşünceler. *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996*, 605-611.

- Korkmaz, Z. (2007a). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007b). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Mert, O. (2008). Orhun yazıtlarında kullanılan işaretimsiz (/ø./) görev öğeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (38), 1-20.
- Öner, M. (2011). Kırım-tatar türkçesinde sıfır morfem. *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yayınları, 231-235.
- Öner, M. (2013). Nominatif hem nul morfema – nominatif ve sıfır morfem. *Soxranenie i razvitie rodnix yazıkov v usloviyax mnogonatsional'nogo gosudarstva: Problemi i perspektivi (V. Mejdunarodnaya naučno-praktičeskaya konferantsiya)*, Kazan: Kazan Federal Üniversitesi, 160-162.
- Rüstemov, A. (1990). *XV-XIX. Asrlar Özbek Tili Morfologiyası (İsmlar, Reviş, Kömekçi, Bağlavçı)*, Taşkent: Özbekistan SSC Fen Neşriyatı.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Uzun, N. E. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları / Türkçe Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayınları.
- Üstünova, K. (2007). Yalın durum karmaşası. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(2), 736-748.
- Üstünova, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The smallest meaningful units of a language, morphemes are defined as lexical (content) and grammatical (function). Nouns and verbs are lexical morphemes while propositional suffixes/prefixes are classified as grammatical morphemes. The appropriate formation of lexical and grammatical morphemes create the syntax of a language.

Affixes and prepositions which are derivational and inflectional morphemes sometimes erode in the usual course of a language due to the principles of economy and comprehensibility or lose their functions to other lexical and grammatical morphemes and become unsignified (Gemalmaz 2010:1). However, the aforementioned units carry on their syntactic functions without their phonetic signifiers in the surface meaning.

There are significant studies on the functional language units which have no phonetic content. It is seen in those studies that there is no unity in the terminology of these units which are defined as zero affix, zero morph, zero morpheme, unsignified functional units, affixless morpheme, or zero morpheme. This study analyses the uses of morphemes uncoded phonetically in Chagatai Turkish, and they are defined as zero morphemes and displayed with the nullity symbol (\emptyset). The language units which morphemes refer to in this study are bound grammatical morphemes.

Methodology

This study evaluates the morpheme structures scanned from the works written in Chagatai Turkish in two subtitles as Zero Morphemes in Nouns and Zero Morphemes in Verbs. The zero morphemes under Zero Morphemes in Nouns subtitle are grouped into three as Zero Morpheme Structures Based on Syntactic Functions, Zero Morpheme Structures in Phrases, and Zero Morpheme Structures in Noun Bases: Singular and Plural Forms.

The zero morphemes under Zero Morphemes in Verbs subtitle are analysed in Third Person Verb Inflections, Singular Second Person Imperatives, First Person Inflections in Present Tense Negative, and Affirmative Verb Inflections.

The scanned works were carefully picked to reflect the language characteristics of the three stages of Chagatai Turkish.

Findings (Results)

In this study, the results of the analysis on the zero morpheme structures in Chagatai Turkish are as follows: The paroles in the first person subject, indefinite object, and adverbs are always inflected with a zero morpheme as in vernacular Turkish: *Çökürler+ \emptyset kim sėniñ yolunđa tévrelmiř ayadıǵımđa* (ML 172/25), *uluğ suğa yėtkeç İbrāhīm ayadıǵ+ \emptyset suğa koydı ve şadem urdı* (NMŞF 27/26), *az+ \emptyset değen az+ \emptyset yağılır, az+ \emptyset yėgen az+ \emptyset yıkılır* (ÜLT 60/69).

The words which complete action verbs in dative cases with prepositions are mostly inflected with zero morphemes: *Semerķand+ \emptyset bardı* (B I 38b/2), *andın řirāz+ \emptyset kėldi* (B I 10a/7).

The connection between the words in indefinite noun phrases, adjectival phrases, titles, compound nouns, exclamation groups, and number groups are formed with zero morphemes as in vernacular Turkish: *kōz+ \emptyset uçı* (AD 56-17a/5), *aķ+ \emptyset sūt*

(ŞMM 1810), *Halīl+Ø Sultān* (MN I T13/21), *Hāfız+Ø Sa'd* (MN I T8/7), *éy+Ø cefā-ger* (NŞ 274/5), *ikki+Ø yüz+Ø on+Ø bés* (NMŞF 25/23).

Words in some structures such as compound verbs, prepositional phrases, repetitive groups, and attribute adjectives after nouns are sometimes connected with zero morphemes: *baş+Ø koy-* (GD 517), *tün+Ø dék* (BD 92/3), *avuç+Ø avuç saç-* (LM 387), *baş+Ø açuk yalıy ayak* (AD 101-30a/6).

It is significant that adverbial clauses with possessives and the connection between adjective and noun in adjective phrases are provided with zero morphemes in Chagatai Turkish: *Alar+Ø bişürgen ta'am* (NMŞF 373/598), *Züleyhā+Ø Yūsufnu körüp bīhūş bolganı* (YZ 41b/4).

It is a feature of Turkish language that the subject affixes in third person verb inflections and singular second person imperatives are not carried into surface structure in Chagatai Turkish: *Boyu birle saçını tēñ yarattı-Ø* (ML 173/9), *'ışk sırrın her kişi séndin burun bilmes édi-Ø* (ŞHD 7/2), *qıl-Ø méni 'ışkıñ meyidin beyle mest* (KMD 28b 2/30).

It is not seen in every stage of Turkish language that the present tense suffix *-s* (< *-z*) drops and that the pronoun becomes an affix in first person present tense inflections: *Dünyānıñ aq u karasın közge ilma-Øn zerre'ī* (GD 2129). While the above structure is seen in Khwarezm, Kipchak, and Old Anatolian Turkish dialects other than Chagatai Turkish, the first two uses are true for all dialects of historical and contemporary Turkish dialects.

Additionally, zero morphemes with phonetic contents in the surface meaning are not used in inflections for singular and plural nouns and affirmative verbs in Chagatai Turkish as in vernacular Turkish.

Conclusion and Discussion

The correct definition of zero morphemes used in the syntax of Turkish language along with the grammatical morphemes with phonetic content is significant, and it is only possible through acknowledging these units to thoroughly analyse the structure of historical and contemporary Turkish texts.